

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2014 Yıl:2, Sayı:3

Sayfa:46-53

ISSN: 2147-8872

TÜRK YAZI DİLLERİNDE SÖZ DİZİMLİK BİRİMLER ARASINDAKİ ANLAM İLİŞKİLERİ*

Leniza Veliyeva**

Çev: Ahmet Turan Türk***

ÖZET

Modern dil bilimi çalışmalarında söz dizimlik birimler arasındaki anlam ilişkilerinin belirli yönlerden incelenmesi son dönemin en ilgi çeken konularından biridir. Bu alanda ilginin artması anlam ilişkilerini incelemenin dilin bağlantılarının esasını ortaya çıkarmaya olanak sağlamasıyla açıklanabilir. Bu doğrultuda söz dizimlik birimler arasındaki ilişkilerinin anlam farklarını ve belirtilme özelliklerini kapsamlı araştırmak önemli sayılmaktadır.

Türk yazı dillerinde söz dizimlik birimler arasındaki benzer anlam ilişkileri farklı tür ilişkilerle de sıkı ilişki içerisindedir. Anlam ilişkilerini karşılaştırmalı olarak incelemek anlam bağlantılarını daha derinden anlamaya, Türk yazı dilleri için ortak olan özel bildirme şekillerini açıklamaya, herhangi bir anlamı yansıtmasının özel durumlarını belirlemeye imkân sağlamaktadır. Söz dizimlik birimler arasındaki benzer anlam ilişkileri farklı tür ilişkilerle sıkı bağlantı içerisindedir. Sıkça benzer biçimsel göstergeler çeşitli ilişkileri bildirmek için kullanılır ve bununla bağlantılı şekilde onları ayırmakta zorluklar doğmaktadır. Bu makalede Tatar edebî dilinde ve diğer bazı Türk yazı dillerinde sebep-sonuç, yani nedenlilik ilişkilerinin amaç ve şart ilişkileri ile bağlantıları incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimlik birimler, Türk yazı dilleri, sebep-sonuç, nedenlilik

MEANING RELATIONSHIPS BETWEEN THE SYNTAX UNITS IN TURKISH DIALECTS

* Bu yazı “Türkiy Tellerde Sintaksis Biremlerler Arasındağı Meğne Mönesebetlerë” adlı Tatar Türkçesi aslından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

** Doç. Dr., Tataristan İlimler Akademisi, Galimcan İbrahimov Dil, Sanat ve Edebiyat Enstitüsü, Öğretim Üyesi.

***Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, ahmetturanurk@gmail.com

Abstract

Among the modern linguistics studies, analysing the certain aspects of meaning relations amongst syntax units is one of the most attractive topics recently. This means increasing interest in the field of relationships based on views of language to uncover connections allow explained by. In this respect, the relationship between units of word meaning differences syntax and is considered important to investigate comprehensively specified properties .

In Turkish dialects syntax relationship between units of different types of similar meaning are in close relations with the relationships. Meaning comparatively examine the meaning of their relationship to a deeper understanding connections, which are common to the Turkish dialects writing language to explain the way of any means to determine the grants to reflect the specific situation. Syntax relationships between units of different types of similar meaning in connection with relationships is tight. Frequently similar formal indicators used to report various relationships and the associated difficulties arise as to distinguish them. This article Tatar language and some other causes and effect in Turkish dialects, so the purpose of motivation relations and connections with the relationships must have been examined.

Key words: Syntax Units, Turkish Dialects, reason-result, motivation

Giriş

Günümüz dil biliminde çeşitli dil görünüşlerinin anlamını felsefi, bilimsel ve psikolojik görünümünü akılda tutarak çözümleye büyük önem verilmektedir. Bu alanda ilginin artması anlam ilişkilerini incelemenin dilin bağlantılarının esasını ortaya çıkarmaya olanak sağlamasıyla açıklanabilir. Bu doğrultuda söz dizimlik birimler arasındaki ilişkilerinin anlam farklarını ve belirtilme özelliklerini kapsamlı araştırmak önemli sayılmaktadır.

Dilin söz dizimlik kuruluşunda düşünme kategorileri tamamen ortaya çıkmaktadır. Anlam ilişkilerini karşılaştırmalı olarak incelemek anlam bağlantılarını daha derinden anlamaya, Türk yazı dilleri için ortak olan özel bildirme şekillerini açıklamaya, herhangi bir anlamı yansıtmalarının özel durumlarını belirlemeye imkân sağlar.

Söz dizimlik birimler arasındaki benzer anlam ilişkileri farklı tür ilişkilerle sıkı bağlantılıdır. Sıkça benzer biçimsel göstergeler çeşitli ilişkileri bildirmek için kullanılır ve bununla bağlantılı şekilde onları ayırmakta zorluklar doğmaktadır. İşte bu makalede Tatar edebî dilinde ve diğer bazı Türk yazı dillerinde sebep-sonuç, yani nedenlilik ilişkilerinin amaç ve şart ilişkileri ile bağlantıları incelenmektedir.

Söz dizimlik birimler arasındaki nedenlilik ve amaç ilişkileri kendi arasında oldukça sıkı bağlantılıdır. İşte bu ilişkilerde bir durum ikincisinin gerçekleşmesi için temel niteliği taşır. Hatta “düşünme gelişiminin başlangıç aşamasında sebep ve maksadın eklenmesi

(birbirinden ayrılması) gözetilir (Maslieva 1980: 26). Eski Yunan filozofu Aristoteles (M.Ö. 384-322) gerçekliğin dört çeşit sebebinin olduğunu ve bunlar arasında amaç sebebinin ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünür (Radufin 2004: 60). Böylelikle amaç, sebebin bir türü olarak görülmektedir. Dil biliminde de amaç bildiren birimleri yapılarını sebepten oluşturulmuş olarak, maksadı beklenen sonuç olarak tanımlamış çalışmalar bulunmaktadır (bk. V. A. Beloşapkova, S. J. Tajibayeva vb. araştırmaları).

Amaç kavramı, tıpkı sebep ve sonuç kavramı gibi felsefi kategoriye girmektedir. Sebep sonuçtan önce olan ve onu varlığa getiren görünüm olarak anlaşılmaktadır; fakat amaç, süreci yerine getiren faaliyetin belirli bir beklenen sonucudur. Amaç, sebep ile sonuçtan farklı olarak, geleceğe yönlendirilmiş, onun hayata geçirilmesine ilişkin faaliyeti talep etmektedir.

Benzer ayırma yöntemleri sebep-sonuç ilişkisinde de, amaç ilişkisinde de bildirici yapılar arasında kullanılır. Bu durumda biçimsel göstergeler anlam ayırıcı özelliğe sahip olamaz. Örneğin, amaç durumları da, sebep durumları da yaklaşıma durumu çekimindeki isimler ile yardımcı üyeye *öçen* bağlama edatı, *dip* “diye” sözü yardımıyla bağlanan bölümle bildirilebilir. Böylelikle söz dizimlik birimler arasında hangi tür ilişkiler kurulduğunu anlama bakarak anlayabiliriz. Karşılaştıralım: *Yégēt de, kız da tırışlıkları öçen uñış beyremēnde bülekleneler (G. Möhemmetşin)* “Erkek de kız da çalışkanlıklarından dolayı sabantoy töreninde ödüllendiriliyor”, *Béz bit monda huşlaşır öçen kildék (R. Zeydulla)* “Biz de buraya vedalaşmak için geldik”, iki cümlede de, söz dizimi parçalarını kendi aralarında birleştirip ve onlar arasında belirli bir anlam ilişkisi oluşturarak *öçen* “için” bağlama edatı kullanılmış (*tırışlıkları öçen büleklev ve huşlaşır öçen kilüv*). İlk örnekte erkek ile kız çalışkanlıklarından dolayı ödüllendiriyorlar; ödüllemek, onların çalışkanlıkları sonucu, çalışkanlık, ödüllenmeye yol açan sebep → nedenlilik anlamına bağlanmaktadır. İkinci cümlede gelişin asıl amacı ifade edilir, süreç geleceğe yönlendirilmiş → ad durumu ile eylem çekimi arasında amaç ilgisi kurulmuş.

Diğer Türk yazı dillerinde de buna benzer örneklerle karşılaşılmaktadır. Örneğin, Altay Türkçesinde: (*Adam ooru,*) *onın uçun danıp keldim ve Menin uçun édiş sal* (Direnkova 1940: 215). İki örnekte de eş bağlama edatları kullanılmış, fakat cümlelere farklı anlamlar katmıştır. İlk örnekte konuşur, babası hasta olduğu için dönmüş, nedenlilik bildirilmektedir; ikincisinde, eylem geleceğe yönlendirilmiş ve bu eylem herhangi biri için yerine getirilmeli, amaç ilişkisi bildirilmektedir. Başkurt Türkçesinde *Kıyuv uldar tivuzırğanı ösön Kükke osoroğın avıldar ve Kéşé dönyanı yemhézlev ösön tügél, matulav ösön yeşey* “İnsan dünyayı çirkinleştirmek için değil, güzelleştirmek için yaşar” (GSBLYA 1981: 414-415). İlk olayda sebep-sonuç, ikincisinde amaç-sonuç ilişkisi bildirilir.

Nedenlilik ilişkisi zarf-eylem şekilleri ile de bildirilebilir. Zarf-eylem ek sürecinden anlaşılan sebebi bildirir. Dil malzemesinin çözümlenmesinden görüldüğü üzere, -ıp/-ëş zarf-eylem şekli amaç anlamını bildirmekte de kullanılır.

Gözlemlerden çıkararak şunu söylemek mümkündür: Nedenlilik ilişkisi olduğunda, zarf-eylem şekilleri sıkça herhangi bir durumun gerçekleşme sebebinin, sürecin gerçekleşmesinin duygusal-psikolojik durumunu bildirir. Örneğin: *Balasin tartıp aluvlarinnan kúrkıp,*

kükregëne niğraq kıstı “Çocuğu çekip almalarından korkup, göğsüne sıkıca bastırdı.” (M. Hucin), *Albuğa unaysızlanıp kıp-kızıl buldı* “Albuğa utancından kıpkırmızı kesildi.” (N. Fettah), *Haqsızlıknı kürëp, yarsıym/ Maturlıknı kürëp tızlenem* “Haksızlığı görüp öfkeden kuduruyorum, güzelliği görüp önünde diz çöküyorum” (R. Veliyev). Fakat zarf-eylem şekli yardımıyla amaç ilişkisi bildirildiğinde, süreç belirli bir amaca yönlendirilerek yerine getirilir. Örneğin: *Enkey, belëş pëşërërgë ciyınıp, miçke yağıp ciberdë* “Anneciğim, ziyafet yemeği pişirmeğe hazırlanıp fırını yakıverdi.” (R. Veliyev). Başkurt Türkçesinde: *Reşit, Eminenë tınıslandırırğa tэлеp, nizër eyttë* “Reşit, Emineyi rahatlatmayı isteyerek bir şeyler söyledi.” (GSBLYA 1981: 415).

Yardımcı sebep cümlesi de, yardımcı amaç cümlesi de asıl cümleye yaklaşma durumu çekimi ile bağlanabilir. Yardımcı cümle ana cümlenin sebebini bildirildiğinde, çoğunlukla yaklaşma durumu eki birleşik cümlenin -GAN şeklindeki sıfat-eylem ile verilen bilgisine bağlanır: *Bërnindiy de ye bulmağanğa, barmaqlarnı üzlerënnen-üzlerë gitara kıllarnı çirtkeliy başladı* “Herhangi bir şey de bulunmadığı için, parmaklarıyla kendiliğinden gitar tellerine vurmaya başladı.”

Yardımcı sebep cümlesi de, yardımcı amaç cümlesi de ana cümleye *dip* “diye” ve *öçen* “için” edatı ile bağlanabilir: (1) *Balalar aç bulmasın dip*, (2) *satuv öçen ikmek pëşëre, prokatka maşına alıp kıyëm tège, beylev beyliy* “Çocuklar aç kalmaması diye satmak için ekmek pişirir, dikiş makinesinde elbise diker, el işi yapar” (E. Bayanov). Bu örnekte ilk parça yardımcı amaç cümlesidir, çünkü ikinci parçada sayılan işler özel olarak, ilk bölümde söylenen amaca ulaşmak için yerine getirilir.

(1) *Cir bëlen Kük suğışa dip*, (2) *yöregëm yaralandı* “Yer ile Gök savaştığı için, yüreğim yaralandı.” (R. Haris). Bu birleşik cümle de dizilişi yönüyle yukarıdakine benzemektedir, yardımcı cümle ana cümleye bağlanma yönüyle de eşittir, fakat parçalar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Lirik kahramanın yüreği Yer ile Gögün savaşması sebebiyle yaralanmıştır.

Buna benzer örnekler diğer Türk yazı dillerinde de görülmektedir. Örneğin, Karaçay-Balkar Türkçesinde: *Men beriy, sen manğa bir igi söz aytırğa deb, kelgen edim* “Ben buraya sen bana iyi bir söz söylersin diye gelmiştim” (Alişev 1972-319) ve *Sen üzülüp kalırça deb, kart meni koşda bir yılıknı tutğan édi* (Alişev 1972-319) bu örnekler yapısal yönden benzerdir: Yardımcı cümle ana cümleye *deb* sözü yardımıyla bağlanmış. Fakat ilk örnekte gelişin amacı bildirilir, ikincisinde , yaşlı kişiyi neden göndermediği, bir hafta tutmasının sebebi ifade edilir.

Deb sözü Özbek Türkçesinde de amaç ve sebep edatı fonksiyonunda kullanılır: *Vaqt utmasin deb, boltni usmahånada mayerlatdim; Kırbän äta Usmäncän ħali uzil-kesil bir gap aytgani yoğ deb, Sidikcänğa masalli berabäşladı* (İssledävaniya po SGTYA 1961: 157).

Amaç, istek düşüncesi ile sıkı bağlantılıdır. Bundan dolayı sıkça yardımcı amaç cümlesinin bildirilmesi amaç ilgisi ile ifade edilen emir çekimi şeklini alabilir: *Minëm nindiy şep yëğët ikenëmnë eniyëñ bëlsën, eniyën kürsën dip kılanam indë* “Benim nasıl iyi bir genç olduğumu bilsin, annen görsün diye çalışıp duruyorum” (G. Möhemmetşin), *Bu şatlıklı*

heberně tizrek etiy-eniylerge eytiyk, alar da söyënsën dip, avılğa çaptıq “Bu güzel haberi ana babalarımıza söyleyelim, onlar da sevinsin diye, köye hızlıca koştuk.” (G. Möhemmetşin).

Amacın eylemin gerçekleştirenin isteği ile sıkı ilişkili olması, amaç münasebetini nedenlilik ilişkisine dönüştürdüğünde, açıkça görülmektedir: *Anıñ yözëne kızıllıq kitërmiy dip, tırışa-tırışa derëslerëmnë ezërliym* “Onun yüzünü kara çıkarmamak için, çalışma çalışma derslerimi yapıyorum” (G. Möhemmetşin) → *Tırışa-tırışa derëslerëmnë ezërliym, çönki anıñ yözëne kızıllıq kitëresëm kiymiy*. “Çalışma çalışma derslerimi hazırlıyorum; çünkü onun yüzünü kara çıkarmak istemiyorum.”

Bazı durumlarda yardımcı sebep cümlesini yardımcı amaç cümlesinden ayırma zorluğu Azerbaycan Türkçesinde de görülmektedir: *Kelmişim ki, bir geder açığ danışağ; Hoşbeht cavanlarsınız ki, bele dövrde yamayıp işleyirsiniz* (Grammatika azerbaycanskogo yazıka 1971: 397). “Ben açık açık konuşmak için geldim”; “Siz şanslı gençler, böyle bir devirde hem yaşayıp hem de çalışıyorsunuz” (Örnekleri Tatar Türkçesine aktardığında, birleşik cümle ortadan kalkmaktadır).

Bu cümleleri söz dizimleri gereğince de, anlam yönüyle de birbirinden ayırmak oldukça zordur. Yine de ilk örnekte amaç anlamı ortaya çıkmaktadır; bu birleşik cümleyi basit cümle hâline getirtirsek, yardımcı cümle eylem adı (*infinitif*) ile bildirilmiş amaç durumu olur: *Bir geder açığ danışmağ için kelmişem*. İkinci birleşik cümleyi basit cümle olarak ifade edersek, yardımcı cümle eylemden yapıma ad ile bildirilen sebep durumu olur: *Bele dövrde yaşayıp işlediginiz için hoşbeht cavanlarsınız*.

Karaçay-Balkar Türkçesinde yardımcı sebep cümlesi de, yardımcı amaç cümlesi de ana cümleye *öçön* bağlama edatı ile bağlanabilir. Şuna bağlı şekilde “yardımcı sebep cümlesi ve yardımcı amaç cümlesinin anlamını nasıl ayırmalı şekilde soru doğmaktadır” (Aliyev 1972: 319). Bu bağlama edatı yanında kullanılan bütün yardımcı sebep cümlelerinin çekimi geçmiş sıfat-eylem eki ile bildirilir, fakat bütün yardımcı amaç cümlelerinin çekimi *-r, -z* şeklindeki gelecek zaman sıfat-eylem eki ile bildirilir. Bunun dışında yardımcı sebep cümlesinin çekimi bünyesinde durum çekimi eki bulunabilir, fakat amaç cümlesinde bu bulunmamaktadır.

Çekimi *de-* eyleminden yapılmış sıfat-eylemler ile bildirilen yardımcı amaç ve sebep cümleleri de tam bu şekilde ayrılır: yardımcı sebep cümlesinde *degeni öçön* kullanılır, amaç cümlesinde *dep öçön*: *Sen, men igi işleme dep öçön, işing igi bolurğa kerekdi; Sen bizge İssanı hatası çokdu degening öçön, biz seni andan da bek söygenbiz* “” (Aliyev 1972: 320). “Ben iyi çalışıyorum diye söylemek için, senin işin iyi olmalı”; “Sen bize İssa’nın hatası yok dediğin için, biz seni daha da çok sevmeye başladık.”

Görüldüğü gibi, sebep-sonuç da, amaç da insanın düşünme, fikir yürütme faaliyetlerine doğrudan doğruya bağlıdır, biçimsel göstergeler onları ayırmaya yaramamaktadır. Sıkça nedenliliğin üstü kapalı, yani özel parçaları olmadan bildirilmesini de akılda tutarak, şu veya bu ilişki cümlesinin veya metin parçasının anlam içeriğinin çözümlenmesi yoluyla açıklanır.

Birleşik cümle parçaları arasında sadece sebep-sonuç değil, şart-sonuç ilişkisi de bulunabilir. Şart, tıpkı sebep gibi, sonuçtan önce olan olayı bildirir.

Sebeup, şart kategorisi ile felsefi planda sıkı ilişkilidir. Sebeup-sonucun hayata geçirilmesi belirli bir şarta bağlıdır. Şartın kendisi sonucu doğuramaz; fakat onun meydana gelmesi için gerektir. Çeşitli şartlarda benzer sebeup çeşitli sonuçları doğurur (Filosofskiy entsiklopedičeskiy slovar 1989). Şart bildiren yapı iki bölümden oluşur ve birisinin meydana gelmesi veya gelmemesi tamamen ikincisine bağlıdır.

Örnekleri çözümlenmenin sonucunda, sıkça, nedenlilik ilişkisi bildirip şart kipi şekli ile birlikte başka birimler de kullanılır. Örneğin: *Bitěň kızişsa, dimek, sině yamanlıylar* “Yüzün kızarsa, seni çekiyorlardır”, *Ƙolağın çınlasa, dimek, sině söyliyler* “Kulağın çınlasa, seni anıyorlardır.

Yukarıda gösterilen örneklerde, sonucu vurgulamak için *dimek* sözü kullanılmış. Bilgi yönünden bakıldığında, şart kipi eki (-sA) burada şart anlamını bildirmemekte, çünkü yüzün kızarması veya kulağın çınlaması seni çektiğinden, seni anmanın şartı olamaz.

Şart kipi ekini almış *bul-* eylemi, *kirek* bildirme sözü ile kullanılarak nedenlilik ilişkisini bildirebilir. Bu durumda belirli olmayan, sadece farz edilen sebeup bildirilir. Örneğin: *Ul tēgēnde de yılağan bulsa kirek: küz töplerē şeşēnēp bētken idē* (H. Saryan), *Yözē çınnan da yarılğan bulsa kirek: aƙ yavlıƙ bēlen bir küzē aşasınnan beylengen* (G. İbrahimov).

Ancak farz edilmiş şart gerçek sonucu gösteremez. Yukarıda gösterilen örneklerden anlaşıldığı üzere, tasarlanmış sebeup gerçek sonucu doğurabilir. Yani, sonucun doğruluğu sebeupun doğruluğuna bağlı değildir. Muhtemelen konuşur tam işte şu sebeupun söylenmiş sonuca getirilmesine şüphe bildirir. Benzer sonuca başka sebeuplar da getirilebilirdi, fakat söylenenler, hepsi konuşurun farz edişi.

Bilindiği gibi, birleşik yardımcı şart cümle ana cümleye *ise, iken* sözleri yardımıyla bağlanabilir. Bunun dışında, nedenlilik ilişkisini bildirerek *dimek* sözünün de kullanılması mümkündür. Bu durumda yardımcı cümlede ifade edilen durum veya eylem, belirli bir fikre gelmek için, temel rolü üstlenir. Örneğin: *Mullıƙ bar iken, dimek, tırış* “Bolluk varsa, çalışkan.” (G. Ahunov).

Sebeup-sonuç ve şart-sonuç ilişkilerine ilişkin bilginlerin düşünceleri benzer değildir. Bazı dil bilimcilere göre, şart ve sonuç arasındaki anlamsal bağlantılar nedenlilik olarak düşünülmeli. Böyle yapılarda belirli bir şartın gerçekleşmesi konuşurun isteğine bağlı olmaksızın sonuca ulaşılır (Tipologiyе uslovnih konstruktsiy 1998: 28).

Söz öbekleri veya cümleler arasında bağlayıcı birim olarak zarf-eylemin yokluk şekli (-mıyça, -mıy, -miy) geldiğinde, şart ilişkisi de, sebeup-sonuç ilişkisi de ifade edilebilir. Örneğin: *Atniñ, yaña kiyēnge künege almıyça, tenē çımırdap tordı* “At, yeni takımlarına alışamadığı için, teni yara oldu (M. Hucin), *Taşƙın köçēne tüze almıyça, tēgērmen buvası yığılğan* “Selin gücüne dayanamayarak değirmen seti yıkıldı.” (N. Ehmediyev). Bu örneklerde nedenlilik ilişkisi verilmiştir, cümleleri değiştirerek gösterirsek bu açıkça görünür: *Atniñ yaña kiyēnge künege almağanga, tenē çımırdap tordı; Tēgērmen buvası yığılğan, çönki taşƙın köçēne tüze almağan.*

Üzëñ şatlana bilmiyçe, başkalarını söyëndëre almıysin şul... “Kendin sevinmeyi bilmeden, başkalarını da sevindiremezsin.” (M. Hucin). Bu örnekte birimler arasında şart ilişkisi anlamı bulunmaktadır. Zarf-eylem eki ile diğer eylemin gerçekleşmesi için gereken şart bildirilir. Cümle üyelerinin yerini değiştirmek anlamı bozmamaktadır: *Üzëñ şatlana bilmeseñ, başkalarını söyëndëre almıysiñ şul*. “Kendin sevinmeyi bilmezsen, başkalarını da sevindiremezsin.”

Gagavuz Türkçesinde *çünkü* bağlama edatı sadece yardımcı sebep cümlesini değil, yardımcı şart cümlesini de ana cümleye bağlayabilir: *Atatléér adamlar, çünkü daa içinde başléér karannıķ olmaa; Çünkü gağauzca bilersin, yoķ ne utanasın lafetmaa* (Gaydarci 1981: 8-9). Görüldüğü gibi, iki cümlede de, birimlerin kendi arasında birleşmesi için benzer edatlar kullanılmaktadır. Anlam yönünden ilk cümlede sebep-sonuç, ikincisinde şart ilişkisi bulunmaktadır. Bu cümleler şu şekilde aktarılabilir: “İnsanlar acele ediyor, çünkü artık orman kararmaya başlıyor; Gagavuzca biliyorsun, o dilde konuşmaktan utanmamalısın”.

Gagavuz Türkçesinde ana cümleye *açan* edatı yardımıyla yardımcı cümlelerin anlamını belirlemesi de zorluk doğurmaktadır. “Böyle yapılarda aynı zamanda çeşitli anlam ilişkileri, zaman ve şart, şart ve sonuç, sebep ve sonuç ilişkileri bildirilir.” (Gaydarji 1981: 64).

Sebep sonuç ve şart anlamlarını ayırmakta belirli bir rolü tonlama ve metin yerine getirir. Örneğin, *Avılda ut yuk iken, yeşler kitap ukıy almıy, gezit ukıy almıy* “Köyde ışık yoksa, gençler kitap okuyamaz, gazete okuyamaz.” (G. Ahunov) şeklindeki cümleyi iki şekilde anlamak mümkündür: *Avılda ut bulmasa, yeşler kitap ukıy almıy, gezit ukıy almıy* “Köyde ışık olmazsa, gençler kitap okuyamaz, gazete okuyamaz.” veya *Avılda ut bulmağanga, yeşler kitap ukıy almıy, gezit ukıy almıy* “Köyde ışık olmadığı için, gençler kitap okuyamıyor, gazete okuyamıyor.” Bu durumda anlam ya vurgu yardımıyla (dilün söylem anında) ya da metin içinde (yazı dilinde) belirlenir. Yukarıda ifade edilen örneklerde ise nedenlilik bildirilir, bunu önceki cümleden anlayabiliriz: *ëlektrikni avıllarda buldıruv şuniñ öçën de kirek*. “Elektriğı köylerde bulundurmak bunun için de önemli.”

Sebep-sonuç, amaç ve şart ilişkileri kendi aralarında girift bir bağlantıda bulunmaktadır ve sıkça benzer birimler yardımıyla bildirilirler. Bu kendi düzeninde söylem ve düşünmenin birbirinden ayrı olamamasını tekrar bir kez daha vurgulamaktadır. Söz dizimlik birimler arasındaki anlam ilişkilerini belirlemede, genel içerikten uzaklaşıp çalışmak daha doğru olur.

Kaynakça

- ALİEV, U.B. (1972). Sintaksis karaçaevo-balkarskogo yazıka, M.: Nauka, 1972. 351 s.
- BELOŞAPKOVA, V.A. (1977). Sovremennıy russkiy yazık. Sintaksis. M.: Vıssh. şkola, 248 s.
- Filosofskiy entsiklopedičeskiy slovar` (1989). M.: Sovetskaya entsiklopediya, 815 s.
- GAYDARJİ G.A. (1981). Gagauzskiy sintaksis. Pridatoçnie predlojeniya soyuznogo podçineniya. Kişinev: Ştiintsa, 133 s.
- Grammatika azerbaydjanskogo yazıka (Fonetika, morfologiya i sintaksis) (1971) / Pod obş. red. M.Ş. ŞİRALİEVA i Ye.V. SEVORTYANA. Baku: Izdatel'stvo «YeLM», 413 s.

- Maslieva O.V. Stanovlenie kategorii pričinnosti (na materiale istorii yazıka) / Pod red. M.G. Makarova. L.: Nauka, 1980. 105 s.
- Radufin A.A. Filosofiya: kurs lektsiy. 2-e izd., pererab. i dopoln. M.: TSentr, 2004. 336 s.
- Tajibaeva S.J. Sposobi vırajeniya kauzal`nih otnoşeniy v kazahskom yazıke: avtoref. dis. dokt. filol. nauk. Novosibirsk, 2004. 44 s.
- Tipologiya uslovnih konstruktsiy, Otv. red. V.S. Hrakovskiy. Sankt-Peterburg: Nauka, 1998. 583 s.